

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

جریان‌شناسی حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران

جلد دوم:

تاریخ حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران (کنشگران حکومتی و دولتی)

مؤلفان:

علی ربیع‌زاده

دکتری حقوق عمومی

توکل حبیب‌زاده

دانشیار حقوق عمومی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: جریان‌شناسی حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران (جلد دوم)

تألیف: دکتر علی ربیع‌زاده و دکتر توکل حبیب‌زاده

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صفحه‌آرا: رضا عبداللهی بجنندی

طراح جلد: محمدحسین بصیری

ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۴۰۴ / قیمت: ۷/۵۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک ج ۲: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۵۵-۸

شابک دوره: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۵۸-۹

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲

تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۵۴۶۰۳ - تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: <https://isupub.ir> • E-mail: pub@isu.ac.ir

سرشناسه: ربیع‌زاده، علی، ۱۳۷۰-

عنوان و نام پدیدآور: جریان‌شناسی حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران /

مؤلفان علی ربیع‌زاده و توکل حبیب‌زاده.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۴۰۴.

مشخصات ظاهری: ۴ ج.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۵۵-۸

موضوع: حقوق بشر - ایران - تاریخ

موضوع: حقوق مدنی - ایران - تاریخ

شناسه افزوده: حبیب‌زاده، توکل، ۱۳۴۵-

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: K ۳۲۴۰

رده‌بندی دیویی: ۳۲۲/۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۱۳۳۴۷۰

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

تقدیم به ساحت

نمونه بی مثال ارزش‌ها و کرامت انسانی،

«صراط مستقیم»

مولایمان علی بن ابی طالب (علیه السلام)

این کتاب برگرفته از رساله دکتری علی ربیع زاده با عنوان
«جریان‌شناسی حقوقی مواضع و عملکرد کنشگران حقوق
بشری در ایران» به راهنمایی دکتر توکل حبیب‌زاده و
مشاوره دکتر محمدجواد جاوید و دکتر باقر انصاری،
دفاع شده در دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه
امام‌صادق (علیه‌السلام) در شهریور سال ۱۴۰۲ است.

فهرست اجمالی

سخن ناشر	۲۵
مقدمه مؤلف	۲۷
مقدمه جلد دوم	۳۷
فصل اول: دوره نخست: از پیروزی انقلاب اسلامی تا نخستین سال جنگ تحمیلی (۱۹۷۹-۱۹۸۱) - (۱۳۵۷-۱۳۶۰)	۴۱
فصل دوم: دوره دوم: از نخستین سال جنگ تا انتهای جنگ (۱۹۸۱-۱۹۸۸) - (۱۳۶۰- ۱۳۶۷)	۸۵
فصل سوم: دوره سوم: پایان جنگ و آغاز دوران سازندگی (۱۹۸۸-۱۹۹۷) - (۱۳۶۷- ۱۳۷۶)	۱۱۷
فصل چهارم: دوره چهارم: دولت‌های هفتم و هشتم (دولت خاتمی یا دوران اصلاحات) (۱۹۹۷-۲۰۰۵) (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	۱۷۱
فصل پنجم: دوره پنجم: دولت‌های نهم و دهم (دولت احمدی نژاد) (۲۰۰۵-۲۰۱۳) (۱۳۸۴-۱۳۹۲)	۲۳۷
فصل ششم: دوره ششم: دولت‌های یازدهم و دوازدهم (دولت روحانی) (۲۰۱۳-۲۰۲۱) (۱۳۹۲-۱۴۰۰)	۳۲۷
یادداشت‌ها	۴۲۹
منابع و مأخذ	۴۹۱

فهرست تفصیلی

سخن ناشر	۲۵
مقدمه مؤلف	۲۷
مقدمه جلد دوم	۳۷
فصل اول: دوره نخست: از پیروزی انقلاب اسلامی تا نخستین سال جنگ تحمیلی (۱۹۷۹-۱۹۸۱) - (۱۳۵۷-۱۳۶۰)	۴۱
مقدمه	۴۱
۱-۱. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر مواضع و اقدامات کنشگران	۴۳
۱-۱-۱. اقدامات تجزیه طلبانه و تروریستی (۱۹۷۹-۱۹۸۰) (۱۳۵۷-۱۳۵۸)	۴۳
۱-۱-۲. واقعه سفارت آمریکا و دستگیری جاسوسان آمریکایی (۱۹۸۰) (۱۳۵۸)	۴۷
۱-۱-۳. اقدامات نظامی ایالات متحده آمریکا در ایران (۱۹۸۱) (۱۳۵۹)	۴۹
۱-۱-۴. تجاوز نظامی عراق به ایران و آغاز جنگ تحمیلی (۱۹۸۰) (۱۳۵۹) ..	۵۳
۱-۲. مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی	۵۷
۱-۲-۱. تأسیس حزب جمهوری اسلامی ایران (۱۹۷۹) (۱۳۵۷)	۵۷
۲-۲-۱. تشکیل شورای انقلاب (۱۹۷۹) (۱۳۵۷)	۶۰
۲-۲-۳. تشکیل دولت موقت بازرگان و استعفای وی (۱۹۷۹) (۱۳۵۷-۱۳۵۸) ..	۶۳
۲-۲-۴. فرمان‌های اولیه امام خمینی (علیه السلام) برای احترام به حقوق بشر و حقوق شهروندی (۱۹۷۹) (۱۳۵۷)	۶۷
۲-۲-۵. نخستین مصوبات قانونی شورای انقلاب در زمینه حقوق بشر و شهروندی (۱۹۷۹-۱۹۸۰) (۱۳۵۷-۱۳۵۹)	۶۸

- ۶-۲-۱. نخستین نقش آفرینی ایران در کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل
 ۷۱ (۱۹۷۹) (۱۳۵۷)
- ۷-۲-۱. تشکیل کمیته امداد امام خمینی (علیه السلام) (۱۹۷۹) (۱۳۵۷) ۷۲
- ۸-۲-۱. همه پرسی ساختار جمهوری اسلامی ایران (۱۹۷۹) (۱۳۵۸) ۷۳
- ۹-۲-۱. تدوین و تصویب نخستین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
 ۷۴ (۱۹۷۹) (۱۳۵۸)
- ۱۰-۲-۱. موضع گیری ها و اتهام زنی ها به ایران در کمیسیون حقوق بشر (۱۹۸۰)
 ۷۹ (۱۳۵۸)
- ۱۱-۲-۱. تشکیل نخستین دوره مجلس شورای اسلامی (۱۹۸۰) (۱۳۵۹) ۸۱
- ۱-۳. جمع بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره ۸۳
- فصل دوم: دوره دوم: از نخستین سال جنگ تا انتهای جنگ (۱۹۸۱-۱۹۸۸) - ۱۳۶۰-**
 ۸۵ (۱۳۶۷)
- مقدمه ۸۵
- ۲-۱. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر مواضع و اقدامات کنشگران ۸۶
- ۱-۲-۱. غائله ۱۴ اسفند و عزل بنی صدر از سمت ریاست جمهوری (۱۹۸۱)
 ۸۶ (۱۳۶۰)
- ۲-۱-۲. چالش های امنیتی داخلی و تشدید اقدامات تروریستی (۱۹۸۱-۱۹۸۲)
 ۸۸ (۱۳۶۱-۱۳۶۰)
- ۳-۱-۲. ادامه جنایات جنگی صدام و استمرار فجایع انسانی در جنگ
 ۹۰ (۱۹۸۷-۱۹۸۲) (۱۳۶۱-۱۳۶۰)
- ۲-۲. مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی ۹۱
- ۱-۲-۲. خودداری ایران از عضویت در کمیسیون حقوق بشر (۱۹۸۱) (۱۳۶۱) ۹۱
- ۲-۲-۲. ارسال نخستین گزارش رسمی به کمیته حقوق بشر سازمان ملل
 ۹۱ (۱۹۸۲) (۱۳۶۱)
- ۳-۲-۲. نخستین قطعنامه کمیسیون حقوق بشر علیه ایران (۱۹۸۲-۱۹۸۳)
 ۹۲ (۱۳۶۲-۱۳۶۱)

۴-۲-۲. فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی (علیه السلام) برای حمایت از حقوق مردم	(۱۹۸۲) (۱۳۶۱).....
۹۳.....	
۵-۲-۲. الحاق ایران به کنوانسیون بین‌المللی منع و مجازات جنایت آپارتاید	(۱۹۸۵) (۱۳۶۳).....
۹۴.....	
۶-۲-۲. تعیین نخستین نماینده ویژه بررسی وضعیت حقوق بشر در ایران و	
قطعه‌نامه‌های بعدی کمیسیون حقوق بشر (۱۹۸۴-۱۹۸۶) (۱۳۶۳-۱۳۶۵) ۹۵	
۷-۲-۲. تعیین دومین نماینده ویژه برای ایران و قطعه‌نامه‌های بعدی	
کمیسیون حقوق بشر (۱۹۸۶-۱۹۸۸) (۱۳۶۵-۱۳۶۸) ۹۸.....	
۸-۲-۲. انحلال حزب جمهوری اسلامی ایران (۱۹۸۶) (۱۳۶۶) ۱۰۰.....	
۹-۲-۲. تشکیل ستاد اجرایی فرمان امام خمینی (علیه السلام) (۱۹۸۸) (۱۳۶۸) ۱۰۲.....	
۱۰-۲-۲. تحولات و تغییرات در قوانین مرتبط با حقوق بشر و شهروندی ۱۰۳.....	
۲-۳. جمع‌بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره ... ۱۱۳	
فصل سوم: دوره سوم: پایان جنگ و آغاز دوران سازندگی (۱۹۸۸-۱۹۹۷) - (۱۳۶۷-۱۳۷۶)	
۱۱۷.....	
۱۱۷..... مقدمه	
۱۱۹..... ۳-۱. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر مواضع و اقدامات کنشگران	
۱۱۹..... ۱-۳. حمله غیرانسانی به هواپیمای مسافربری ایران (۱۹۸۸) (۱۳۶۷).....	
۱۲۱..... ۲-۳. پذیرش قطعه‌نامه ۵۹۸ از سوی امام خمینی (علیه السلام) و پایان جنگ (۱۹۸۸)	
۱۲۱..... (۱۳۶۷)	
۱۲۳..... ۳-۱-۳. حمله منافقان، عملیات مرصاد و اعدام منافقان (۱۹۸۸) (۱۳۶۷).....	
۱۲۶..... ۴-۱-۳. حادثه تروریستی انفجار بمب در حرم امام رضا (علیه السلام) (۱۹۹۴) (۱۳۷۳).....	
۱۲۷..... ۳-۲. مواضع و اقدامات کنشگران دولتی و حکومتی.....	
۱۲۷..... ۱-۲-۳. بازنگری قانون اساسی و اصلاح ساختارهای سیاسی (۱۹۸۹)	
۱۲۷..... (۱۳۶۸)	
۱۲۹..... ۲-۲-۳. آغاز دولت سازندگی (دولت‌های پنجم و ششم) (۱۹۸۹) (۱۳۶۸) ..	
۱۳۰..... ۳-۲-۳. تمدید مأموریت نماینده ویژه کمیسیون حقوق بشر (۱۹۸۹) (۱۳۶۸).....	

۳-۲-۴. نخستین و دومین سفر گالیندو پل به ایران (۱۹۹۰-۱۹۹۱) (۱۳۶۸-۱۳۶۹).....	۱۳۰
۳-۲-۵. فرازونشیب‌های تصویب قانون کار (۱۹۹۰) (۱۳۶۹).....	۱۳۴
۳-۲-۶. راهبری تدوین و تصویب اعلامیه حقوق بشر در اسلام (۱۹۹۰) (۱۳۶۹).....	۱۳۸
۳-۲-۷. تأسیس اداره حقوق بشر و زنان وزارت امور خارجه (۱۹۹۱) (۱۳۷۰).....	۱۳۹
۳-۲-۸. سومین سفر گالیندو پل به ایران (۱۹۹۱) (۱۳۷۰).....	۱۳۹
۳-۲-۹. ارسال دومین گزارش ایران به کمیته حقوق بشر سازمان ملل و قطعنامه‌های بعدی کمیسیون حقوق بشر (۱۹۹۲-۱۹۹۳) (۱۳۷۱-۱۳۷۲).....	۱۴۰
۳-۲-۱۰. حضور رسمی ایران در اجلاس جهانی حقوق بشر (۱۹۹۴) (۱۳۷۲).....	۱۴۳
۳-۲-۱۱. الحاق و تصویب کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک (۱۹۹۴) (۱۳۷۲).....	۱۴۴
۳-۲-۱۲. تأسیس کمیسیون حقوق بشر اسلامی (۱۹۹۴) (۱۳۷۳).....	۱۴۵
۳-۲-۱۳. قطعنامه‌های بعدی مجمع عمومی و کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل (۱۹۹۴-۱۹۹۵) (۱۳۷۳-۱۳۷۴).....	۱۴۷
۳-۲-۱۴. حضور رسمی ایران در اجلاس جهانی زن در پکن (۱۹۹۵) (۱۳۷۴).....	۱۴۹
۳-۲-۱۵. تعیین سومین نماینده ویژه برای ایران (۱۹۹۵) (۱۳۷۴).....	۱۵۱
۳-۲-۱۶. سفر گزارشگران موضوعی به ایران (۱۹۹۵-۱۹۹۶) (۱۳۷۴).....	۱۵۳
۳-۲-۱۷. نخستین سفر کاپیتورن به ایران (۱۹۹۶) (۱۳۷۴).....	۱۵۶
۳-۲-۱۸. تحولات و تغییرات در قوانین مرتبط با حقوق بشر و شهروندی ۱۵۸	
۳-۳. جمع‌بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره... ۱۶۷	
فصل چهارم: دوره چهارم: دولت‌های هفتم و هشتم (دولت خاتمی یا دوران اصلاحات) (۱۹۹۷-۲۰۰۵) (۱۳۷۶-۱۳۸۴).....	
۱۷۱.....	مقدمه
۱۷۳.....	۴-۱. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر اقدامات و مواضع
۱۷۳.....	۴-۱-۱. حوادث کوی دانشگاه تهران (۱۹۹۹) (۱۳۷۸).....
۱۷۸.....	۴-۲. مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی

- ۱-۲-۴. گزارش نماینده ویژه و قطعنامه‌های بعدی کمیسیون حقوق بشر و مجمع عمومی (۱۹۹۷-۱۹۹۸) (۱۳۷۶) ۱۷۸
- ۲-۲-۴. تأسیس هیئت نظارت بر اجرای قانون اساسی (۱۹۹۷) (۱۳۷۶) .. ۱۸۲
- ۳-۲-۴. قطعنامه‌های بعدی کمیسیون حقوق بشر و مجمع عمومی سازمان ملل (۱۹۹۷-۱۹۹۹) (۱۳۷۶-۱۳۷۸) ۱۸۴
- ۴-۲-۴. اصلاح ساختار کمیسیون حقوق بشر اسلامی (۱۹۹۷-۱۹۹۹) (۱۳۷۶-۱۳۷۸) ۱۸۶
- ۵-۲-۴. آخرین اجلاس کمیسیون حقوق بشر در قرن ۲۰ و تصویب قطعنامه علیه ایران (۱۹۹۹) (۱۳۷۸) ۱۸۹
- ۶-۲-۴. تشکیل نخستین دوره شوراهای اسلامی شهر و روستا (۱۹۹۹) (۱۳۷۷-۱۳۷۸) ۱۹۱
- ۴-۲-۷. تأسیس کمیته ملی حقوق بشردوستانه (۱۹۹۹) (۱۳۷۸) ۱۹۳
- ۸-۲-۴. پیشنهاد قطعنامه‌های «حقوق بشر و تنوع فرهنگی» از سوی ایران به مجمع عمومی سازمان ملل (۱۹۹۹-۲۰۰۰) (۱۳۷۸) ۱۹۴
- ۹-۲-۴. تلاش برای الحاق و تصویب کنوانسیون منع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان (۲۰۰۱-۲۰۰۳) (۱۳۸۰-۱۳۸۲) ۱۹۶
- ۱۰-۲-۴. آخرین قطعنامه‌های کمیسیون حقوق بشر و توقف صدور قطعنامه جدید (۲۰۰۰-۲۰۰۲) (۱۳۷۹-۱۳۸۱) ۱۹۸
- ۱۱-۲-۴. تأسیس ستاد حقوق بشر جمهوری اسلامی ایران (۲۰۰۱) (۱۳۸۰) ۲۰۲
- ۱۲-۲-۴. قطعنامه‌های بعدی مجمع عمومی سازمان ملل (۲۰۰۳-۲۰۰۴) (۱۳۸۲-۱۳۸۳) ۲۰۴
- ۱۳-۲-۴. سفر گزارشگران موضوعی به ایران (۲۰۰۳-۲۰۰۵) (۱۳۸۱-۱۳۸۳) ۲۰۵
- ۱۴-۲-۴. تدوین منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در جمهوری اسلامی ایران (۲۰۰۴) (۱۳۸۳) ۲۰۸
- ۱۵-۲-۴. تحولات و تغییرات در قوانین مرتبط با حقوق بشر و شهروندی ۲۱۰
- ۴-۳. جمع‌بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره ... ۲۲۱

۲۲۴.....	۱-۳-۴. سیاست خارجی و روابط بین الملل
۲۲۶.....	۲-۳-۴. تحولات قضایی و عملکرد قوه قضائیه
۲۲۹.....	۳-۳-۴. تحول در دیگر نهادها و ساختارها
۲۳۱.....	۴-۳-۴. شاخص حاکمیت قانون
۲۳۳.....	۵-۳-۴. حقوق شهروندی، اقشار و اقلیت ها
۲۳۵.....	۶-۳-۴. حقوق اقتصادی و اجتماعی
فصل پنجم: دوره پنجم: دولت های نهم و دهم (دولت احمدی نژاد) (۲۰۰۵-۲۰۱۳)	
۲۳۷.....	(۱۳۹۲-۱۳۸۴)
۲۳۷.....	مقدمه
۲۳۹.....	۵-۱. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر اقدامات و مواضع
۲۳۹.....	۱-۱-۵. شورش های جدایی طلبانه و انفجار بمب در تهران و اهواز (۲۰۰۵)
۲۳۹.....	(۱۳۸۴)
۲۴۰.....	۲-۱-۵. حملات تروریستی جنرال الله به شرق ایران (۲۰۰۶-۲۰۱۰) (۱۳۸۵-)
۲۴۰.....	(۱۳۸۹)
۲۴۱.....	۳-۱-۵. انتخابات ریاست جمهوری و حوادث بعد از آن (فتنه ۸۸) (۲۰۰۹)
۲۴۱.....	(۱۳۸۸)
۲۴۸.....	۴-۱-۵. ترور دانشمندان و فعالان هسته ای ایران (۲۰۱۰-۲۰۱۲) (۱۳۸۸-)
۲۴۸.....	(۱۳۹۰)
۲۴۹.....	۵-۲. مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی
۲۴۹.....	۱-۲-۵. بازطراحی و ارتقای جایگاه ستاد حقوق بشر (۲۰۰۵) (۱۳۸۴)
۲۵۲.....	۲-۲-۵. قطعنامه های بعدی مجمع عمومی سازمان ملل (۲۰۰۵-۲۰۰۶) (۱۳۸۴-)
۲۵۲.....	(۱۳۸۵)
۲۵۳.....	۳-۲-۵. پرونده هسته ای ایران و صدور نخستین قطعنامه شورای امنیت (۲۰۰۶) (۱۳۸۵-۱۳۸۴)
۲۵۷.....	۴-۲-۵. مواضع ایران در زمینه تأسیس شورای حقوق بشر (۲۰۰۶) (۱۳۸۵)

۵-۲-۵. قطعنامه‌ها و تحریم‌های بعدی شورای امنیت (۲۰۰۷-۲۰۰۸) (۱۳۸۶-۱۳۸۷)	۲۵۸
۵-۲-۶. الحاق و تصویب کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت (۲۰۰۸) (۱۳۸۷)	۲۶۲
۵-۲-۷. تأسیس ستاد صیانت از حقوق شهروندی و حریم امنیت عمومی (۲۰۰۸) (۱۳۸۷)	۲۶۲
۵-۲-۸. نخستین بررسی دوره‌ای وضعیت حقوق بشر ایران و صدور نخستین قطعنامه در شورای حقوق بشر (۲۰۰۹) (۱۳۸۸)	۲۶۴
۵-۲-۹. تغییر مرجع ملی کنوانسیون بین‌المللی حقوق کودک (۲۰۰۹) (۱۳۸۸)	۲۶۹
۵-۲-۱۰. قطعنامه‌ها و تحریم‌های بعدی شورای امنیت (۲۰۰۹-۲۰۱۰) (۱۳۸۸-۱۳۸۹)	۲۷۱
۵-۲-۱۱. انتخاب گزارشگر ویژه جدید (احمد شهید) و نخستین گزارش او (۲۰۱۱-۲۰۱۲) (۱۳۹۰)	۲۷۵
۵-۲-۱۲. احیای هیئت نظارت بر اجرای قانون اساسی (۲۰۱۲) (۱۳۹۰)	۲۸۰
۵-۲-۱۳. دومین گزارش احمد شهید و قطعنامه‌های بعدی شورای حقوق بشر (۲۰۱۲-۲۰۱۳) (۱۳۹۱-۱۳۹۲)	۲۸۲
۵-۲-۱۴. تحریم‌های گسترده و جدید ایالات متحده آمریکا (۲۰۱۱-۲۰۱۲) (۱۳۹۰-۱۳۹۱)	۲۸۵
۵-۲-۱۶. تحولات و تغییرات در قوانین مرتبط با حقوق بشر و شهروندی (۲۰۱۱-۲۰۱۲) (۱۳۹۰-۱۳۹۱)	۲۸۷
۳-۵-۵. جمع‌بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره (۲۰۰۸-۲۰۱۱) (۱۳۸۷-۱۳۸۸)	۳۰۸
۳-۵-۱. سیاست خارجی و روابط بین‌الملل (۲۰۰۸-۲۰۱۱) (۱۳۸۷-۱۳۸۸)	۳۱۰
۳-۵-۲. حقوق مدنی و سیاسی (۲۰۰۸-۲۰۱۱) (۱۳۸۷-۱۳۸۸)	۳۱۳
۳-۵-۳. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۲۰۰۸-۲۰۱۱) (۱۳۸۷-۱۳۸۸)	۳۲۰

فصل ششم: دوره ششم: دولت‌های یازدهم و دوازدهم (دولت روحانی) (۲۰۱۳-۲۰۲۱)	۳۲۷
..... (۱۴۰۰-۱۳۹۲)	۳۲۷
مقدمه	۳۲۷
۶-۱-۶. شرایط داخلی و خارجی مؤثر بر مواضع و اقدامات کنشگران	۳۲۹
۱-۱-۶. اقدامات تروریستی جیش‌العدل در ایران (۲۰۱۳-۲۰۱۸) (۱۳۹۲-۱۳۹۷)	۳۲۹
۱-۶-۲. حمله تروریستی به مجلس و حرم امام خمینی (ع.ک) (۲۰۱۷) (۱۳۹۶-۱۳۹۷)	۳۳۰
۱-۶-۳. حمله تروریستی به رژه نظامی در اهواز (۲۰۱۸) (۱۳۹۷-۱۳۹۸)	۳۳۱
۱-۶-۴. اعتراضات گسترده به افزایش قیمت بنزین و مسائل اقتصادی (۲۰۱۹)	۳۳۲
..... (۱۳۹۸)	۳۳۲
۱-۶-۵. ترور سردار سلیمانی و ابومهدی المهندس در فرودگاه بغداد (۲۰۲۰)	۳۳۵
..... (۱۳۹۸)	۳۳۵
۱-۶-۶. حادثه شلیک پدافندی به هواپیمای اوکراینی در ایران (۲۰۲۰)	۳۳۶
..... (۱۳۹۸)	۳۳۶
۱-۶-۷. همه‌گیری ویروس کرونا و شیوع گسترده آن در ایران (۲۰۲۰) (۱۳۹۸-۱۳۹۹)	۳۳۸
۱-۶-۸. ترور محسن فخری‌زاده (۲۰۲۰) (۱۳۹۹-۲۰۲۰)	۳۴۲
۶-۲. مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی	۳۴۲
۱-۲-۶. سومین گزارش احمد شهید به شورای حقوق بشر (۲۰۱۳) (۱۳۹۲-۱۳۹۳)	۳۴۲
۲-۲-۶. چهارمین گزارش احمد شهید و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۱۴)	۳۴۶
..... (۱۳۹۲)	۳۴۶
۲-۶-۳. دومین بررسی دوره‌ای وضعیت ایران در شورای حقوق بشر (۲۰۱۴)	۳۴۸
..... (۱۳۹۳)	۳۴۸
۲-۶-۴. پنجمین گزارش احمد شهید و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۱۵)	۳۴۸
..... (۱۳۹۴)	۳۴۸
۲-۶-۵. توافق هسته‌ای ایران و برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) (۲۰۱۵)	۳۵۱
..... (۱۳۹۴)	۳۵۱

۶-۲-۶. ششمین گزارش احمد شهید و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۱۶)	۳۵۹
۳۹۴)..... (۱۳۹۴)	
۶-۲-۷. تدوین و رونمایی از منشور حقوق شهروندی (۲۰۱۶) (۱۳۹۵)	۳۶۴
۶-۲-۸. انتخاب گزارشگر ویژه جدید (عاصمه جیلانی جهانگیر) و نخستین گزارش او (۲۰۱۶-۲۰۱۷) (۱۳۹۵-۱۳۹۶)	۳۶۹
۶-۲-۹. دومین گزارش جهانگیر و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۱۸) (۱۳۹۶-۱۳۹۷)	۳۷۲
۶-۲-۱۰. تلاش برای تأسیس نهاد ملی حقوق بشر و شهروندی (۱۳۹۶-۱۴۰۰)	۳۷۴
۶-۲-۱۱. صدور دستورالعمل قضایی نظارت و پیگیری حقوق عامه (۱۳۹۶). (۱۳۹۷)	۳۷۷
۶-۲-۱۲. خروج یک جانبه آمریکا از برجام و تعلیق توافق هسته‌ای (۲۰۱۸-۲۰۱۹) (۱۳۹۷-۱۳۹۸)	۳۷۸
۶-۲-۱۳. انتخاب گزارشگر ویژه جدید (جاوید رحمان) و نخستین گزارش او (۲۰۱۸-۲۰۱۹) (۱۳۹۷-۱۳۹۸)	۳۸۱
۶-۲-۱۴. دومین گزارش جاوید رحمان و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۲۰) (۱۳۹۸)	۳۸۶
۶-۲-۱۵. صدور دستورالعمل قضایی نحوه مقابله با ترك وظایف قانونی مدیران و کارمندان و پیشگیری از آن (۱۳۹۹)	۳۸۸
۶-۲-۱۶. تدوین سند جدید تحول قضایی با رویکرد حقوق عامه (۲۰۲۰) (۱۳۹۹)	۳۸۸
۶-۲-۱۷. سومین گزارش جاوید رحمان و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۲۱) (۱۳۹۹-۱۴۰۰)	۳۹۱
۶-۲-۱۸. چهارمین گزارش جاوید رحمان و قطعنامه شورای حقوق بشر (۲۰۲۲) (۱۴۰۰)	۳۹۶
۶-۲-۱۹. گزارش جامع دبیرکل سازمان ملل به مجمع عمومی (۲۰۲۱) (۱۴۰۰)	۳۹۹
۶-۲-۲۰. تحولات و تغییرات در قوانین مرتبط با حقوق بشر و شهروندی	۴۰۷
۳-۶. جمع‌بندی و تحلیل رویکرد کلی کنشگران حکومتی و دولتی در این دوره ... ۴۱۷	

۴۱۸.....	۱-۳-۶. سیاست خارجی و روابط بین‌الملل.....
۴۲۱.....	۲-۳-۶. حقوق مدنی و سیاسی.....
۴۲۲.....	۳-۳-۶. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.....
۴۲۹.....	یادداشت‌ها.....
۴۹۱.....	منابع و مآخذ.....

فهرست جدول‌ها

۳۱۶.....	جدول شماره (۱): برخی از نشریات توقیفی در دولت‌های نهم و دهم.....
۳۴۹.....	جدول شماره (۲): بررسی مقایسه‌ای چگونگی مواجهه ایران با توصیه‌های شورای حقوق بشر در گزارش احمد شهید.....
۳۶۰.....	جدول شماره (۳): بررسی وضعیت انتخابات و میزان مشارکت مردم در ششمین گزارش احمد شهید.....

فهرست شکل‌ها

۳۸.....	شکل شماره (۱): ادوار شش‌گانه توصیف تاریخی و سیر تحولات مواضع و اقدامات کنشگران حقوق بشر و حقوق شهروندی ایران.....
---------	---

فهرست نمودارها

- نمودار شماره (۱): نرخ تورم در دولت سازندگی (۱۳۷۶-۱۳۶۸)..... ۱۶۷
- نمودار شماره (۲): عملکرد دولت خاتمی در زمینه حاکمیت قانون طبق شاخص بانک جهانی..... ۲۳۲
- نمودار شماره (۳): روند کاهشی جذب سرمایه‌گذاری خارجی در این دوران به دلیل تحریم‌های اقتصادی..... ۳۲۵
- نمودار شماره (۴): آمار بستری و فوت شدگان از ابتدای همه‌گیری تا مرداد ۱۴۰۱..... ۳۴۰
- نمودار شماره (۵): بررسی وضعیت اعدام در جمهوری اسلامی ایران در ششمین گزارش احمد شهید..... ۳۶۱
- نمودار شماره (۶): وضعیت تورم در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی (برحسب درصد)..... ۴۲۵

فهرست تصویرها

- تصویر شماره (۱): مشارکت گسترده اقشار مختلف مردم با گرایش‌های متفاوت در پیروزی انقلاب اسلامی..... ۴۲
- تصویر شماره (۲): حضور دکتر چمران و تیمسار فلاحی در پایه برای مدیریت غائله کردستان از سوی امام خمینی (ره) (۱۳۵۸)..... ۴۵
- تصویر شماره (۳): تصویر بالا: طرفداران مسلح آیت‌الله شریعتمداری و حزب خلق مسلمان در تبریز که با حضور در نقاط مختلف شهر تلاش

داشتند تا کنترل شهر را کاملاً به دست بگیرند (۱۳۵۸). تصویر پایین:
دیدار اعضای شورای انقلاب با آیت الله شریعتمداری در قم با هدف
انحلال حزب خلق مسلمان که بدون نتیجه باقی ماند (۱۳۵۸) ۴۶
تصویر شماره (۴): تصویر بالا: جاسوسان و کارمندان سفارت آمریکا (۱۳۵۸).
تصویر پایین: تجمع دانشجویان مقابل سفارت آمریکا (۱۳ آبان ۱۳۵۸) .. ۴۹
تصویر شماره (۵): تصویر بالا: صفحه نخست روزنامه کیهان (۲۱ تیر ۱۳۵۹).
تصویر پایین: نقشه عملیات پنجه عقاب ۵۲
تصویر شماره (۶): تصویر بالا: شهید سرلشکر جواد فکوری، فرمانده عملیات
کمان ۹۹. تصویر پایین: نخستین واکنش های ایران به تجاوز صدام،
روزنامه اطلاعات (شهریور ۱۳۵۸) ۵۵
تصویر شماره (۷): تصویر بالا: برخی از بنیان گذاران حزب جمهوری اسلامی
(۱۳۵۸). تصویر پایین: نشان حزب جمهوری اسلامی که بر وحدت و
برادری دلالت می کند ۵۸
تصویر شماره (۸): اعضای اولیه و تکمیلی شورای انقلاب (۱۳۵۷)، برخی از
چهره ها از بالا سمت راست به ترتیب: آیت الله مهدی کنی، حجت
الاسلام هاشمی رفسنجانی، حجت الاسلام باهنر، آیت الله موسوی
اردبیلی، آیت الله مطهری، آیت الله بهشتی، آیت الله طالقانی و ۶۲
تصویر شماره (۹): تصویر بالا: مراسم دریافت حکم ریاست دولت موقت از
امام خمینی (علیه السلام). تصویر پایین: بازرگان و اعضای کابینه دولت موقت در
ساختمان نخست وزیری (۱۳۵۷) ۶۴
تصویر شماره (۱۰): مجله امید ایران در ۱۳ فروردین ۱۳۵۸: بازرگان «رأی آری به
جمهوری اسلامی» را در صندوق می اندازد در حالی که در اندیشه
«جمهوری دموکراتیک» است ۶۶

تصویر شماره (۱۱): حضور اقشار مختلف مردم از دورترین نقاط کشور در همه‌پرسی ساختار جمهوری اسلامی ایران	۷۴
تصویر شماره (۱۲): گفت‌وگوهای غیررسمی نمایندگان جریان‌های مختلف در حاشیه جلسات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی (۱۳۵۸)	۷۶
تصویر شماره (۱۳): نمایندگان نخستین دوره مجلس شورای اسلامی، تهران (۱۳۵۹)	۸۲
تصویر شماره (۱۴): تصویر بالا: همکاری صمیمانه بنی‌صدر با مسعود رجوی و سازمان مجاهدین خلق (۱۳۵۹). تصویر پایین: غائله و درگیری‌های ۱۴ اسفند ۱۳۵۹	۸۶
تصویر شماره (۱۵): تصویر بالا: گرامیداشت نخستین سالگرد حادثه در دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی (۱۳۶۱). تصویر پایین: مراسم تشییع پیکر شهدای ۷ تیر (۱۳۶۰)	۸۸
تصویر شماره (۱۶): آندره آگیلار (نفر اول از سمت چپ) در اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل (۱۹۷۰)	۹۶
تصویر شماره (۱۷): رینالدو گالیندو پل در اجلاس سالانه کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل	۹۹
تصویر شماره (۱۸): قربانیان حادثه حمله به هواپیمای مسافربری ایران (۱۳۶۷)	۱۱۹
تصویر شماره (۱۹): تصویر بالا: هیئت دیپلماتیک ایران برای مذاکره در زمینه اجرای قطعنامه ۵۹۸ در سازمان ملل (۱۳۶۷). اعضای هیئت ردیف جلو از سمت چپ: عباس ملکی (دبیر هیئت)، حسن روحانی (رئیس وقت کمیسیون دفاع مجلس و عضو شورای عالی دفاع)، سیروس ناصری (نماینده وقت ایران در دفتر سازمان ملل متحد در ژنو)، علی‌اکبر ولایتی (وزیر وقت امور خارجه و رئیس هیئت)، محمدجواد ظریف (دیپلمات	

- ارشد وزارت امور خارجه)، مرحوم حسن حبیبی (وزیر وقت دادگستری)، سیدمحمد حسین لواسانی (معاون وقت بین الملل وزارت امور خارجه) و علی شمس اردکانی (دیپلمات ارشد وزارت امور خارجه و نماینده سابق ایران در سازمان ملل متحد). تصویر پایین: صفحه نخست روزنامه کیهان (تابستان ۱۳۶۷) ۱۲۲
- تصویر شماره (۲۰): تصویر بالا: شهید سپهبد علی صیاد شیرازی، فرمانده عملیات مرصاد که در سال ۱۳۷۸ به دست منافقان به شهادت رسید. تصویر پایین: نقشه عملیات مرصاد ۱۲۴
- تصویر شماره (۲۱): در فعالیت های رسانه ای و انواع کمپین ها، آمار اعدامی ها را بیش از ۳۰ هزار نفر بیان می کنند، اما معمولاً هیچ سندی دال بر این مدعا ارائه نمی شود ۱۲۵
- تصویر شماره (۲۲): تصویر بالا: تشییع شهدای حادثه در حرم امام رضا (ع) (۱۳۷۳). تصویر پایین: پیکر کودکی که در این حادثه به شهادت رسید .. ۱۲۶
- تصویر شماره (۲۳): صفحه نخست روزنامه کیهان (۱۳۶۸) ۱۲۸
- تصویر شماره (۲۴): دیدار دولت سازندگی با رهبر انقلاب (تابستان ۱۳۶۸) ۱۲۹
- تصویر شماره (۲۵): نماد رسمی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ۱۴۵
- تصویر شماره (۲۶): تصویر بالا: حضور زنان از مذاهب و نژادهای مختلف از نقاط قوت بود. تصویر پایین: سخنرانی هیلاری کلینتون واکنش های زیادی به همراه داشت ۱۵۰
- تصویر شماره (۲۷): موريس كاپيتورن ۱۵۲
- تصویر شماره (۲۸): تصویر بالا: تبلیغات خیابانی داوطلبان. تصویر پایین: صفحه نخست روزنامه همشهری (یکشنبه ۴ خرداد ۱۳۷۶) ۱۷۲

تصویر شماره (۲۹): تصویر بالا: روزنامه سلام از جراید اصلاح طلب قبل از حادثه کوی دانشگاه. تصویر پایین: صفحه نخست روزنامه امروز از جراید اصلاح طلب وقت درباره حادثه..... ۱۷۴
تصویر شماره (۳۰): از سمت چپ: مرحوم سید محمد هاشمی، گودرز افتخار جهرمی و حسین مهرپور محمدآبادی از اعضای اصلی هیئت نظارت بر اجرای قانون اساسی ۱۸۳
تصویر شماره (۳۱): نماد کمیته ملی حقوق بشردوستانه ۱۹۳
تصویر شماره (۳۲): نماد رسمی ستاد حقوق بشر ۲۰۲
تصویر شماره (۳۳): تصویر بالا: نتیجه دور نخست انتخابات ۱۳۸۴. تصویر پایین: داوطلبان انتخابات ریاست جمهوری ۲۳۸
تصویر شماره (۳۴): بمب گذاری بانک سامان در اهواز (بهمن ۱۳۸۴) ۲۳۹
تصویر شماره (۳۵): تصویر بالا: موسوی و رسانه های اصلاح طلب پیش از اتمام شمارش آرا، پیروزی خود را جشن گرفتند! تصویر پایین: داوطلبان انتخابات ریاست جمهوری ۲۴۲
تصویر شماره (۳۶): ناآرامی ها و آشوب های خیابانی (خرداد ۱۳۸۸) ۲۴۵
تصویر شماره (۳۷): راه پیمایی گسترده مردمی در تهران در اعتراض به ناامنی های اخیر و هتک حرمت عزاداری سالار شهیدان (۹ دی ۱۳۸۸) .. ۲۴۷
تصویر شماره (۳۸): شهدای هسته ای ایران ۲۴۹
تصویر شماره (۳۹): تصویر بالا: گزارش معروف ارزیابی تحریم های سال ۲۰۱۰ به کنگره آمریکا (۲۰۱۳). تصویر پایین: امضای لایحه جامع تحریم های ایران از سوی اوباما (۲۰۱۰) ۲۷۳
تصویر شماره (۴۰): احمد شهید ۲۷۵

- تصویر شماره (۴۱): تصویر بالا: حمایت رهبر انقلاب از رئیس‌جمهوری جدید
ملت ایران (خرداد ۱۳۹۲). تصویر پایین: داوطلبان انتخابات
ریاست جمهوری ۳۲۸
- تصویر شماره (۴۲): شهدای حادثه تروریستی حمله به مجلس شورای اسلامی ۳۳۰
تصویر شماره (۴۳): تصویر بالا: لحظه حمله به رژه نظامی. تصویر پایین:
فداکاری سرباز ارتش برای نجات جان مردم حین حمله تروریستی ۳۳۱
- تصویر شماره (۴۴): در بسیاری از شهرها به دنبال اعتراضات مردم، اموال
عمومی تخریب شد و خسارت‌های زیادی به وجود آمد ۳۳۳
- تصویر شماره (۴۵): تصویر بالا: تشییع پیکر شهید سلیمانی در حرم مطهر
امام رضا (علیه السلام). تصویر پایین: تشییع پیکر شهید سلیمانی با حضور
میلیون‌ها نفر از مردم ایران در تهران و دیگر شهرها ۳۳۵
- تصویر شماره (۴۶): تصویر بالا: هواپیمای اوکراینی در یکی از مسیرهای
اروپایی. تصویر پایین: بقایای هواپیما پس از سقوط ۳۳۷
- تصویر شماره (۴۷): نشست پایانی ایران و اعضای ۱+۵ برای نهایی کردن متن
برجام ۳۵۷
- تصویر شماره (۴۸): همایش قانون اساسی و رونمایی از منشور حقوق
شهروندی (آذر ۱۳۹۵) ۳۶۸
- تصویر شماره (۴۹): عاصمه جیلانی جهانگیر ۳۶۹
- تصویر شماره (۵۰): امضای فرمان اجرایی خروج از برجام از سوی دونالد
ترامپ ۳۷۹
- تصویر شماره (۵۱): جاوید رحمان ۳۸۱

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ.
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل/ آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و بر این باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب

می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است. دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌هاست تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه‌السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه مؤلف

هسته اصلی مباحث حقوق بشر را در حقیقت «نظریه حقوق بشر» و «شبکه موضوعات و مسائل حقوق بشری» شکل می‌دهد و قابلیت‌های کاربردی و اجرایی قواعد حقوق بشر و همچنین ضمانت اجرای آن‌ها نیز با استفاده از این نظریه تأمین می‌شود. اهمیت نظریه حقوق بشر از این جهت است که وظایف مهمی را از جمله تبیین مبنای الزام‌آوری هنجارهای حقوق بشری، منابع کشف یا تأسیس، مصادیق حقوق بشر و مشخص نمودن نسبت هریک با این نظریه، تبیین سلسله‌مراتب آن‌ها از جهت تقدم و تأخر و مرتبه، کمیت و کیفیت تعامل حقوق بشر با حقوق شهروندی و در نهایت طراحی تضمینات اجرایی را بر عهده دارد و به‌طورکلی بدون تبیین منسجم این نظریه، تمامی فعالیت‌های علمی و کاربردی بدون نتیجه می‌ماند و در نهایت امکان گفتمان سازی، الگوسازی، مدل سازی و درمجموع کشف و حل مسئله در ارتباط با مناسبات بومی و ملی از میان می‌رود.

یکی از مهم‌ترین و راهبردی‌ترین خلأهای موجود در عرصه علمی و کاربردی حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران، فقدان نظریه‌پردازی‌های بومی، اسلامی و الگوهای کاربردی و راهبردی منسجم است که به دنبال آن، مشکلات عدیده و ریشه‌داری در سطوح مختلف حکمرانی در نظام جمهوری اسلامی ایران به وجود آمده است. برای مثال، می‌توان به پراکندگی و عدم اتقان فعالیت‌های نظری، غلبه زاویه نگاه سیاسی و امنیتی به موضوع

حقوق بشر و حقوق شهروندی در بیشتر زمینه‌ها به علت تهدیدهای داخلی و خارجی گسترده، موضع انفعالی پژوهشگران فقه و حقوق اسلامی در برابر گفتمان غربی حقوق بشری، موازی‌کاری و سردرگمی نسبی کنشگران رسمی مانند ستاد حقوق بشر، قوه قضائیه و وزارت امور خارجه در مواجهه با مشکلات و چالش‌ها، تحولات در عرصه اندیشه و فرهنگ و تأثیر آن بر نظام هنجاری به واسطه گفتمان حقوق جهانی بشر و حقوق شهروندی و درنهایت، دیپلماسی عمومی منفعل در تعامل با کشورها و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی درباره این موضوع اشاره کرد.

حجم این چالش‌ها از ابتدای انقلاب اسلامی به‌ویژه در دو دهه گذشته به‌اندازه‌ای بوده و هست که مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان قوه قضائیه در سال ۱۳۹۵، به‌صورت جدی «تبیین و پیگیری حقوق بشر اسلامی با پایه‌های متقن و عقلانی در افکار عمومی و مجامع حقوقی جهان»^[۱] را از دانشگاهیان، حوزویان و قوه قضائیه مطالبه کردند و محور اصلی حل مشکلات یادشده را چنین موضوعی دانستند.

اگر به‌صورت مختصر روند نظریه‌پردازی و الگوسازی راهبردی در حقوق بشر و حقوق شهروندی را تلاش‌های متراکم و منسجم کنشگران مختلف برای پاسخ به مسائل کشف‌شده یا تجربیات عینی در عرصه حقوق بشر و شهروندی بدانیم، این موضوع بدون بررسی وضعیت موجود حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران به‌ویژه جریان‌های فعال در این عرصه میسر نخواهد بود؛ زیرا بدون اشراف بر وضعیت و کیفیت مواضع و اقدامات کنشگران این عرصه در ایران، تلاش‌های عملی و نظری ارتباط خود را با واقعیت‌های اجتماعی از دست می‌دهند و نمی‌توانند جایگاه خود را در مقایسه با دانش تولیدشده موجود پیدا کنند. در نتیجه، توسعه پژوهش‌ها از عرصه نظر به حوزه عمل با اختلال اساسی مواجه خواهد شد و چرخه اصلی تبدیل دانش به

بینش و بینش به کنش دچار بحران می‌شود.

با عنایت به مقدمات بالا، به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین لوازم دستیابی به نظریه بومی، کاربردی و اسلامی در حقوق بشر و حقوق شهروندی از سویی و اشراف کلان بر وضعیت موجود جریان‌های فعال در ایران از سوی دیگر، مطالعه چندبعدی و طبقه‌بندی شده جریان‌های فعال در میان کنشگران عرصه حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران باشد.

یکی از مهم‌ترین مسائل در پژوهش‌های جریان‌شناختی، مشخص کردن روش پژوهش و مؤلفه‌هایی است که برای کشف، مطالعه و طبقه‌بندی جریان‌ها به کار گرفته می‌شود. با توجه به اینکه جریان‌های حقوق بشری فعال در ایران پس از انقلاب اسلامی به دلیل موقعیت سیاسی ایران در سطح بین‌المللی و چگونگی تعامل با کشورهای مختلف به‌ویژه کشورهای غربی، حضور پررنگ و اثرگذار مذهب در ساحت‌های اجتماعی و رسمی کشور، بی‌شماری کنشگران علمی، دانشگاهی و رسانه‌ای در حوزه حقوق بشر و حقوق شهروندی و فعالیت عمده جریان‌های اندیشه‌ای مانند روشن‌فکران و نواندیشان و بسیاری از عوامل دیگر، از گستره و تحولات بسیاری برخوردارند، از این رو فضای نسبتاً پُررونق و پرمخاطبی را برای خود فراهم ساخته‌اند. در میان این گستردگی جریان‌های فعال در عرصه حقوق بشر و حقوق شهروندی، جریان‌های رسمی مرتبط با امور حقوقی و قضایی کشور، جریان‌های هم‌راستا با گرایش‌های سیاسی مانند طیف‌های گوناگون اصول‌گرا و اصلاح‌طلب، جریان‌های غیررسمی در عرصه کنشگران جامعه مدنی، جریان‌های دانشگاهی با محوریت فعالیت‌های تخصصی و نقش‌آفرینی در گزارش‌دهی به سازمان‌های بین‌المللی، جریان‌های وابسته به نهادهای دینی رسمی، جریان‌های وابسته به حوزه علمیه و روحانیت، جریان‌های علم دینی و حتی جریان‌های امتناعی و مخالف حقوق بشر به چشم می‌خورند.

این جریان‌ها در کنار اثرگذاری مستقیم بر افکار عمومی و برخورداری از قدرت گفتمان‌سازی داخلی، با نقش‌آفرینی‌های بین‌المللی خود، مواضع و سبک تعاملات سازمان ملل متحد و ارکان حقوق بشری آن را در مواجهه با جمهوری اسلامی ایران دستخوش تغییر ساخته‌اند. این جریان‌ها در عین گستردگی، طبعاً با ماهیت‌های مختلف و در پوشش‌های گوناگون حقوقی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی مشغول به فعالیت هستند و چه بسا بسیاری از آن‌ها در پوشش‌های غیرمرتبط به نقش‌آفرینی پرداخته‌اند. از این رو روش به کار گرفته شده برای کشف و مطالعه این جریان‌ها باید بتواند تا حد امکان این گستره را در خود بگنجانند و به پشتوانه منابع کتابخانه‌ای در دسترس و منابع میدانی مشهود، آن‌ها را احصا و بررسی کند.

با توجه به اینکه ماهیت اصلی این پژوهش کیفی از حیث نوع گردآوری مطالب، کتابخانه‌ای و از حیث غایت، بنیادین است، مهم‌ترین روشی که در کنار رویکرد عینی-اجتماعی به جریان‌شناسی (به شرح مطالب فصل اول) برای تحلیل و ارائه استدلال در آن استفاده می‌شود، روش تحلیل مضمون (تحلیل محتوا) است که از انواع روش‌های کیفی پژوهش در علوم اجتماعی شمرده می‌شود. تحلیل مضمون، روشی برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای اجمالی یا تفصیلی مضامین داده‌ها و منابع محتوایی است. این روش، انواع داده‌های تحقیق را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند و فرایندی برای تحلیل داده‌های کیفی به شمار می‌آید. این فرایند شامل کدگذاری، طبقه‌بندی و استنباط یا تفسیر اطلاعات کیفی است و بر اساس نیاز و ویژگی‌های تحقیق می‌تواند با فهرست اجمالی یا تفصیلی مضامین، الگوهای ساده یا پیچیده از مضامین، شاخص‌ها یا ویژگی‌های ارتباط مضامین یا ترکیبی از موارد یادشده صورت گیرد (جاوید، ۱۳۹۱: ۱۵۷-۱۶۰). از آنجاکه تحلیل مضمون، تحلیلی کیفی است، پاسخ روشن و صریحی در

مورد اینکه تعداد داده‌ها یا منابع مناسب و مورد نیاز برای دستیابی به مضامین چقدر است، وجود ندارد. از این رو در این تحقیق بیش از ۸۰۰۰ عنوان از آثار مرتبط با حقوق بشر و حقوق شهروندی (اعم از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های دانشگاهی) با هدف افزایش اتقان علمی و ارتقای کیفیت مضامین مورد بررسی قرار گرفته است. با اتکا به این نکات، بر اساس روش و گام‌بندی مشخص، مضامین به این صورت کشف و طبقه‌بندی می‌شوند. ۱. مضامین اصلی (کدها و نکات کلیدی متن یا محتوا)، ۲. مضامین سازمان‌دهنده (نکات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین اصلی) و ۳. مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان کل). سپس این مضامین به صورت نقشه‌ها یا الگوهای مختلف تبیین می‌شود که در آن مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها تعیین می‌شود و درعین حال، کشف محتوای پنهان داده‌ها یا واحدهای مورد تحلیل از ورای گفته‌ها، تصویرها، نمادها و... نیز صورت می‌گیرد (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۸-۱۵۴).

بدین صورت نگارندگان معتقدند برای محقق شدن اهداف پژوهش باید افزون بر به‌کارگیری روش‌های مرسوم پژوهش‌های جریان‌شناختی در علوم اجتماعی به ویژه روش تحلیل مضمون، گام‌های پژوهش و نیز مؤلفه‌های آن متناسب با ماهیت جریان‌های مورد مطالعه در زمینه حقوق بشر و حقوق شهروندی و همچنین، تأکید بر ابعاد حقوقی مواضع و عملکرد آن‌ها با طراحی شود. در نتیجه، لازم است پس از بررسی گسترده تولیدات (آثار و مواضع حقوقی) و نقش‌آفرینی حقوقی (عملکرد) فعالان عرصه حقوق بشر و حقوق شهروندی، با پیمودن فرایند پژوهشی تخصصی و کاملاً گام‌بندی شده، اهداف این پژوهش محقق و تا حد امکان از محدودیت‌های روش تحلیل مضمون (تحلیل محتوا) اجتناب شود.

بر اساس پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق و با توجه به گستردگی مباحث حقوق بشر و حقوق شهروندی و نیز اقتضائات شکلی و محتوایی پژوهش، بازه تاریخی مورد بررسی در این پژوهش، تحلیل و جریان‌شناسی حقوقی مواضع و اقدامات کنشگران از ابتدای انقلاب اسلامی تا سال ۱۴۰۰ (پایان دولت حسن روحانی) است؛ زیرا جریان سیاسی-اجتماعی و جریان فکری حاکم بر عمده کنشگران، با تغییر نظام سیاسی تغییرات شایان توجهی دارد و بر اساس اصل پیوستگی برساخت‌های اجتماعی، این ارتباط کاملاً منقطع نمی‌شود و آثار آن مدت‌ها باقی است، اما تحولات و مسیر حرکت جریان‌های حاکم بر کنشگران حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران، نوسانات سریع و مداومی را تجربه کرده است. همچنین، با توجه به ماهیت مباحث حقوق بشر و حقوق شهروندی و محوریت داشتن رویکرد عینی-اجتماعی در جریان‌شناسی، این تحقیق به ترتیب اولویت بر مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی، کنشگران علمی و در انتها کنشگران جامعه مدنی (در حاشیه دیگر کنشگران) متمرکز خواهد بود.

محدودیت‌ها و موانع زیادی در مسیر این پژوهش وجود داشته است و نگارندگان کوشیده‌اند با بهره‌گیری از دیدگاه اساتید گران‌قدر، پژوهشگران و صاحب‌نظران و نیز توسعه محدوده زمانی و منابع مطالعات و تحقیقات خود، اثر منفی محدودیت‌های یادشده را به حداقل ممکن برسانند. این محدودیت‌ها و موانع شامل موارد زیر می‌شود:

- فقدان پیشینه منسجم و بدیع بودن ادبیات جریان‌شناسی در ایران و جهان به‌ویژه جریان‌شناسی حقوقی در عرصه حقوق بشر و حقوق شهروندی.
- ابهام و اختلاف نظر میان کاربرد مطالعات جریان‌شناختی در علوم اجتماعی به‌ویژه حقوق و به خصوص مباحث حقوق بشر و حقوق شهروندی.
- دشواری روش مطالعات جریان‌شناختی و ضرورت مطالعه و بررسی طیف

گسترده‌ای از منابع کتابخانه‌ای و پدیده‌های عینی-اجتماعی به‌ضمیمه چالش‌های صورت‌بندی منطقی و منسجم دستاوردهای حاصل از این‌گونه مطالعات.

• نواقص گسترده روش‌شناختی الگوها و رویکردهای موجود برای جریان‌شناسی مواضع و اقدامات کنشگران به‌ویژه تک‌بعدی بودن رویکردهای موجود و ناکافی بودن آن‌ها.

• گستره مباحث و مسائل حقوق بشری و ارتباط نزدیک آن با حقوق شهروندی، حقوق عمومی، حقوق عامه و دیگر موضوعات مشابه که دشواری کشف تصویر کلی و برآیند حاکم بر مواضع و اقدامات کنشگران را چندین برابر می‌کند. فقدان اجماع و اتفاق نظر درباره تعریف و مصادیق اصطلاحات یادشده میان صاحب‌نظران نیز مزید بر علت است.

• پیوستگی مباحث حقوق بشر و حقوق شهروندی با سیاست و امر سیاسی که دستیابی شناختی و معرفتی به مواضع کنشگران و دلالت‌گیری مستقیم از گویش و کنش آن‌ها را با موانع بسیار زیادی مواجه می‌سازد.

با عنایت به عنوان، موضوع، پرسش‌ها و فرضیات تحقیق و با هدف کاهش محدودیت‌ها و خطاهای علمی و روش‌شناختی، ساختار کلی این پژوهش که درحقیقت، بر اساس گام‌های روشمند طراحی شده، به شرح زیر است:

۱- جلد اول (فصل اول): چهارچوب نظری و مفهوم‌شناسی: در این جلد ابتدا چند مؤلفه بنیادین در پژوهش مورد بررسی قرار گرفته و دیدگاه برگزیده نگارندگان درباره آن‌ها تبیین شده است. «جریان‌شناسی و مطالعات جریان‌شناختی»، «حقوق جهانی بشر»، «حقوق شهروندی» و «کنشگران حقوق بشری» اجزای اصلی مطالب این جلد هستند.

۲- جلد‌های دوم و سوم (فصل دوم): تاریخ حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران در این دو جلد مواضع و اقدامات کنشگران حکومتی و دولتی و

کنشگران علمی و در حاشیه آن، کنشگران جامعه مدنی به مثابه ارکان بسیار مهم در جمع کنشگران فعال، در خط زمانی منظمی از ابتدای انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) تا سال ۱۴۰۰ و در شش دوره تاریخی مجزا توصیف شده است. با هدف اتقان علمی و انسجام بخشی به مباحث این فصل، در آغاز هر مقطع تاریخی، ابتدا به شرایط و وقایع مؤثر بر مواضع و اقدامات کنشگران اشاره شده و سپس عملکرد کنشگران در سطوح مختلف کنشگری بیان شده است و در پایان، نگارندگان با کمک تحلیل‌ها و منابع موجود، وضعیت کلی دوره را جمع‌بندی کرده‌اند. با توجه به اینکه در این فصل توصیف دقیق و امانت‌داری در نقل موضوعیت داشته است، نگارندگان کوشیده‌اند تا با استفاده از منابع خبری و علمی مختلف از طیف‌های متنوع، دقت علمی مطالب را افزایش دهند و تا حد امکان پیش‌فرض‌های ذهنی خود را حین نقل مطالب تحمیل نکنند. پرواضح است که توصیف منسجم و پیوسته روند مواضع و اقدامات کنشگران حقوق بشری مهم‌ترین پیش‌نیاز تبیین جریان‌های حقوق بشری است.

جلد چهارم (فصل سوم): طبقه‌بندی و آسیب‌شناسی جریان‌های حقوق بشر و حقوق شهروندی در ایران: در این بخش در نتیجه مطالب مجلدات گذشته، تلاش شده است تا ابتدا جریان‌های حاکم بر کنشگران فعال، شناسایی، طبقه‌بندی و جانمایی شود. سپس هویت، محتوای درونی و رویکرد فکری-اجتماعی هر جریان به ضمیمه مجموع استدلال‌ها و مدعیات آن‌ها از زوایای مختلف تحلیل و آسیب‌شناسی شده، سیر تاریخی حرکت جریانی آن‌ها در طول ادوار مختلف و در تطبیق با مواضع و اقدامات یادشده در فصل دوم به‌ویژه در رقابت با یکدیگر و جابه‌جایی میان کنشگران مختلف مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته است. با توجه به اینکه کنشگران جامعه مدنی در این پژوهش در حاشیه دیگر کنشگران بررسی شده‌اند، جزئیات مربوط به

جریان‌های حاکم بر آن‌ها هم به اختصار بیان شده است. در قسمت جمع‌بندی و نتیجه‌گیری (انتهای جلد چهارم)، تلاش شده است ضمن ارائه خلاصه‌ای از مطالب، چند موضوع بسیار مهم از جمله رویکرد قانون اساسی نسبت به حقوق بشر و حقوق شهروندی و دیدگاه عالی‌ترین مقام سیاسی در جمهوری اسلامی ایران در مقیاس جریان‌های یادشده تبیین شود. همچنین، درک جریان‌ها از مفهوم و مصادیق حقوق بشر و حقوق شهروندی، الگوی کلان و نقشه‌هایی فعالیت جریان‌ها و آسیب‌شناسی حقوقی و قانونی آن‌ها از دیگر موضوعاتی است که در جمع‌بندی پژوهش بیان شده است. امید است با عنایت پروردگار و تمسک به دریای بی‌کران علم و کرامت اهل بیت (علیهم‌السلام)، مجموع تلاش‌های صورت‌گرفته در این پژوهش ثمربخش و ماندگار شود.

در پایان از زحمات خالصانه و متواضعانه و حمایت‌های همه‌جانبه دکتر سیدمحمد مهدی غمامی، مدیر محترم اندیشکده حقوق بشر و شهروندی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، دکتر محمد نعمتی، ریاست محترم پژوهشگاه دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) و اساتید گران‌قدر دکتر باقر انصاری، دکتر سیداحمد حبیب‌نژاد، دکتر سیدمحمد هادی راجی، دکتر اکبر طلاکی و دکتر محمدجواد جاوید در تمام مراحل این پژوهش سپاسگزاریم.

علی ربیع‌زاده

دکتری حقوق عمومی و قائم‌مقام اندیشکده حقوق بشر و شهروندی
دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)

توکل حبیب‌زاده

دانشیار و مدیر گروه حقوق عمومی دانشکده معارف اسلامی و حقوق
دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)